

EKOLOJİ MƏNŞƏLİ TƏHLÜKƏLİ RİSKLƏRƏ GÖRƏ ERMƏNİSTANIN MƏSULİYYƏTİ

Ramilə Dadaşova

AMEA-nın Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı

dadashova.ramila@rambler.ru

Ətraf mühitin mühafizəsi BMT Nizamnaməsində və digər əsas beynəlxalq hüquqi aktlarda təsbit edilmiş müasir beynəlxalq hüququn tanınmış prinsip və normaları ilə tənzimlənir. Hər bir dövlət ətraf mühitin qorunması ilə bağlı beynəlxalq prinsip və normalara riayət etməlidir. BMT-nin 1972-ci il Ətraf Mühit Bəyannaməsi ilk dəfə olaraq ümumdünya səviyyəsində ətraf mühit problemlərinin həllinə yanaşmaları müəyyənləşdirdi. Sonra UNER-in yaradılması ilə bağlı tövsiyə qəbul edildi və BMT-nin Ətraf Proqramı yaradıldı. 1992-ci ildə BMT-nin Ətraf və İnkişaf Konfransı ətraf mühiti qorumaq üçün dövlətlər arasında ədalətli bir qlobal tərəfdaşlıq yaratmağı hədəfləyən Rio-de-Janeyro Bəyannaməsini qəbul etdi. Konfransın gündəliyinin ikinci hissəsi meşələrin qırılması, səhrələşmə, quraqlıq və s. ilə mübarizə mövzusunə həsr olunmuşdu. Konfransın qərarına əsasən ətraf mühitin müasir və gələcək nəsillərin xeyrinə qorunması və yaxşılaşdırılması, insanın sağlam ətraf mühit hüququnun qorunması, bərpa olunan və bərpa olunmayan

təbii ehtiyatlardan rəşional istifadə, çirklənmənin qarşısının alınması, ətraf mühitin radioaktiv çirklənməsinin yolverilməzliyi, hərbi mühitin və ya təbii mühitə təsir vasitələrindən istifadənin qadağan edilməsi, dövlətin təbii sərvətlərinə dair ayrılmaz suverenliyi, ətraf mühitin qorunması sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipləri daxil olmaqla, davamlı inkişafa yönəlmiş 27 prinsip müəyyən edildi.

BMT-nin Baş Məclisi 1993-cü ildən başlayaraq minaların ixracına moratoriuma çağırıldı, 25-dən çox dövlət bu çağırışa qoşuldu. 1980-ci il Qeyri-insani silah haqqında konvensiyanın iştirakçıları 1996-cı ildə bu konvensiyaya əlavə olaraq Yəüstü minalar haqqında protokol qəbul etdilər. Həmin protokola əsasən bütün minalar zərərsizləşdirilməli idi. 1997-ci ildə Ottavada Kanada, Norveç və b. ölkələrin təşəbbüsü ilə Yəüstü minaların istehsalı, tətbiqi və ixracının qadağan edilməsi haqqında beynəlxalq konvensiya qəbul edildi. BMT-nin əksər üzvləri minaların zərərsizləşdirilməsi proqramının həyata keçirilməsi üçün xahiş etdilər. BMT eyni zamanda, minaaxtaranların hazırlanması, mina təhlükəsi barədə əhalinin maarifləndirilməsi proqramını maliyyələşdirir, həyata keçirir. Anqola, Əfqanıstan, Bosniya, Herseqovina, Yəmən, Kamboca, Laos, Mozambik, Ruanda və Xorvatiyada həyata keçirilən belə proqramlar Azərbaycanda Ərazilərin Minalardan Təmizlənməsi üzrə Agentliyin (ANAMA-nın) qeyri-hökumət təşkilatları (məsələn, Beynəlxalq Avrasiya Mətbuat Fondu) ilə əməkdaşlıqda həyata keçirilir.

Təəssüf ki, bəzi dövlətlər dünya birliyinin qəbul etdiyi bu prinsiplərə əməl etmirlər. Məsələn, 2020-ci il 44 günlük Vətən müharibəsinin nəticəsi olaraq Azərbaycan Ordusu tərəfindən azad edilən ərazilərdə bütün yaşayış məntəqələri Ermənistan tərəfindən dağıdılmış, yandırılmışdır, başqa sözlə, "yanmış torpaq" taktikası həyata keçirilmişdir. Ermənistanın həyata keçirdiyi "yandırılmış torpaq" taktikası təkcə Azərbaycana qarşı deyil, həm də insanlığa qarşı cinayətdir. Azərbaycanın işğal edilən ərazilərində Ermənistanın "yandırılmış torpaq" taktikasını həyata keçirməsi bu torpaqların uzun müddət istifadəsini mümkünə edir, torpaqların səhralaşdırılmasına gətirib çıxarır. Çünki dağıdılmış, yandırılmış, minalanmış ərazilərin tez bir zamanda bərpası mümkün deyildir. Hələ 1993-cü ildə xarici informasiya agentlikləri ermənilərin "yandırılmış torpaq" taktikasını həyata keçirməsi, Azərbaycan-İran sərhədboyu ərazinin yandırılması barədə məlumat verir, bu taktikanın münəqişəni gərginləşdirdiyini qeyd edirdilər. 2006-cı il 7 sentyabr tarixində BMT Baş Məclisi Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindəki genişmiqyaslı yanğınlarla əlaqədar "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindəki vəziyyət" adlı qətnamə qəbul etdi. Qətnamədə təcili ətraf mühit əməliyyatlarının, yanğınların bölgənin ətraf mühit üçün qısa və uzunmüddətli nəticələrinin qiymətləndirilməsi və onun bərpası zərurəti vurğulanırdı. Bu məqsədlə qətnamədə tərəflərin əməkdaşlıq etmək istəyi qeyd edilirdi. ATƏT-in Fakt Axtarma Missiyası baş vermiş yanğınların qısamüddətli və uzunmüddətli ətraf mühitə təsirlərinin qiymətləndirilməsini apararaq, yanğınların bölgəyə ekoloji və iqtisadi ziyan vurduğunu və ərazilərdə insan sağlamlığı və təhlükəsizliyi üçün hədə olduğunu vurğuladılar.

Lakin bu faktların təsdiqi ancaq kağız üzərində qaldı və beynəlxalq birlik tərəfindən təpki görməyən Ermənistan "yandırılmış torpaq" taktikasını II Qarabağ müharibəsi zamanı da davam etdirdi. Ermənistanın istifadə etdiyi yandırıcı silahlar, həm də meşələrin yandırılmasına səbəb oldu. Terrorçu Ermənistanın həyata keçirdiyi bu taktika yalnız Azərbaycana qarşı deyil, həm də bəşəriyyətə qarşı cinayətdir. Torpaqların yararsız hala salınması ilə yanaşı, yandırılan meşələrdən qaçan heyvanlar qonşu rayonların təsərrüfatına ciddi ziyan vurmuş, təbabətdə işlədilən bitkilər məhv edilmişdir.

Ermənistan müharibə qurtardıqdan sonra minalanmış ərazilərin xəritəsini Azərbaycan hökumətinə vermir. Müharibədən sonra da onlarla hərbi, yaxud mülki vətəndaş minaya düşmüş, həlak olmuş, yaxud ayaqları, qolları amputasiya olunmuşdur. Lakin beynəlxalq birlik Ermənistanın bu cinayətlərinə göz yumur.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2021-ci il 7 iyul tarixli 1386 nömrəli Fərmanı ilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yaradılmışdır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qayıtması üçün Prezidentin 16 noyabr 2022-ci il tarixində təsdiq etdiyi "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair Dövlət Proqramı"nda qarşıya qoyulmuş hədəfləri reallaşdırmaq istiqamətlərindən biri ərazilərin minalardan və partlamamış hərbi sursatdan təmizlənməsi, təhlükəsizliyin təşkilidir. Radioaktiv və kimyəvi çirklənməyə məruz qalmış, həmçinin səmərəsiz istifadə nəticəsində əkin qatı korlanmış torpaqlarda mədəni texniki tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə yeni torpaqların mənimsənilməsi layihələri nəzərdə tutulmuşdur. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yerləşən maddi mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, pasportlaşdırılması, ərazilərdə meşə fondunun, flora və faunanın bərpası, regionun rəqabətqabiliyyətli turizm məkanına çevrilməsi və s. qarşıdakı vəzifələrdəndir.

Ekoloji tənəzzül münaqişələrin kəskinləşməsinə aparıb çıxarır. Bununla əlaqədar olaraq ətraf mühit sahəsində dövlətlərin əməkdaşlığı münaqişələrin nizama salınmasına xidmət edə bilər. Ətraf mühitin mühafizəsi barədə prinsipləri pozan dövlətlər məsuliyyətə cəlb edilməlidirlər. Bu məqsədlə Ermənistan barədə Beynəlxalq Ekologiya Məhkəməsinin yaradılması zəruridir, yaxud BMT sanksiyalar tətbiq etmək səlahiyyətləri daxilində, beynəlxalq hüquq prinsiplərinə əsaslanaraq, Azərbaycana vurulan zərərin əvəzinin ödənilməsi və ekoloji təhlükəsizlik prinsiplərini pozan Ermənistanın məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə komisiya yaratmalıdır. Zərərin əvəzinin ödənilməsi məsuliyyətinin tətbiq edilməsi müsbət nəticələr verə bilər. Ermənilərin işğal edilən əraziləri yandırması qlobal səviyyədə ekoloji problem yaradır. Hər hansı bir dövlət digər dövlətə qarşı onun təbiətinin dağılmasına yönəldilmiş hərbi, yaxud digər vasitələrdən istifadə etməməlidir. Bu prinsip 1907-ci il Quru müharibəsinin adət və qanunları barədə Haaqa konvensiyasında və ona əlavə 1949-cu il Müharibə zamanı mülki əhalinin qorunması barədə Cenevrə konvensiyalarında, həmçinin 1977-ci il Beynəlxalq silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsinə dair Cenevrə konvensiyalarına I Əlavə protokolda, 1977-ci il Ətraf mühitə hərbi və istənilən ədavət yolu ilə təsir etməyin qadağan edilməsi barədə konvensiyada, 1980-ci il Adi silahların konkret növlərinin qadağan edilməsi, yaxud məhdudlaşdırılması barədə konvensiyada təsdiqini tapmışdır. 1980-ci il Adi silahların konkret növləri barədə konvensiyaya əlavə olaraq Yandırıcı silahların qadağan edilməsi, yaxud məhdudlaşdırılması barədə III Protokol yandırıcı silahların tətbiq edilməsi ilə meşə və digər növ bitki sahələrinin hücum obyektini edilməsini qadağan edir. 1977-ci il Beynəlxalq silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsinə dair Cenevrə konvensiyalarına I Əlavə protokolun 35-ci maddəsində yazılır ki, təbiətə geniş, uzunmüddətli və ciddi zərərlərin vurulması məqsədlə hərbi əməliyyat metodlarının tətbiqi qadağan edilir. Ona görə ki, belə hallar təbiəti iflic edir və ümumilikdə bəşəriyyətə zərər vurur. Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi ilə əlaqədar ölkəmiz meşələrin qırılması, yandırılması, səhrələşmə problemləri ilə qarşılaşmışdır.

Kəlbəcər, Ağdərə, Bərdə və Tərtər rayonları ərazisindən axan Tərtərçay, Azərbaycanın Gədəbəy, Tovuz və Ermənistanın Tavuşqala (ermənilər adı dəyişdirərək Berd qoymuşlar) ərazilərindən axan Axınca çayının sol qolu Tovuzçay, Kəlbəcər, Ağdam və Bərdə rayonları ərazisindən keçən Xaçınçay və s. çayların mənbələri uzun müddət erməni işğalı altında olan bölgələrdə olduğu üçün həmin sulara ermənilər zəhərli maddələr axıtmışlar. Bu cür sulardan nəinki məişətdə, hətta kənd təsərrüfatı sahələrində istifadə edilməsi olduqca təhlükəlidir. Araz, Kür və Ağstafa çayları üzərində inşa edilən onlarla su anbarı Ermənistan tərəfindən intensiv şəkildə çirklənməyə məruz qalmışlar. Ermənistanın Qafan rayonu və Azərbaycanın Zəngilan rayonu ərazisindən keçən Oxçuçaydan Araza, oradan Kürə və nəhayət, Xəzər dənizinə ağır metallar, turşu, qələvi və aşı maddələrlə zəngin tullantılar axıdılmışdır.

Bundan başqa, nüvə qalıqlarının, radioaktiv maddələrin ekoloji təhlükəsizliyi pozması probleminin bu gün gündəmdə olmasına baxmayaraq, Ermənistan radiaktiv maddələrin yayılmasının yolverilməzliyi prinsipini də pozur. Ermənistanda olan Metsamor AES-i Türkiyənin 16 km-də, İranın 60 km-də, Gürcüstanın və Azərbaycanın 120-150 km-də yerləşir və yalnız Azərbaycan üçün deyil, həm də region ölkələri üçün təhlükə törədir. Əgər orada fəlakət olarsa, bütün Cənubi Qafqaz ölkələrinə, Yaxın və Orta Şərq ölkələrinə zərbə dəyəcək, Cənubi Qafqazın əksər hissəsində olan canlılar məhv olacaqdır.